Kijk op exoten

nummer 16, mei 2016

Met exoten worden uitheemse soorten aangeduid die Nederland niet op eigen kracht kunnen bereiken, maar door menselijk handelen (transport, infrastructuur) hier in de natuur terecht zijn gekomen of dat in de nabije toekomst dreigen te doen. Soorten die Nederland op eigen kracht bereiken vanuit hun natuurlijke verspreidingsgebied, bijvoorbeeld door klimaatverandering, zijn geen exoten. Exoten leiden in de meeste gevallen niet tot grote problemen; slechts een beperkt aantal vertoont invasief gedrag door een explosieve ontwikkeling na vestiging. Invasieve exoten kunnen een bedreiging vormen voor de inheemse biodiversiteit, volksgezondheid of veiligheid.

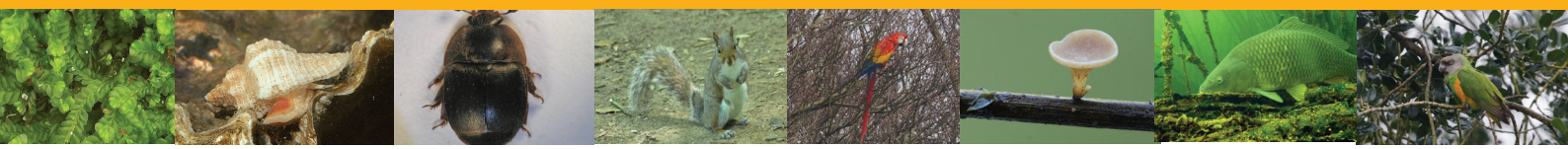

Voorwoord

In overleg met Wiebe Lammers van het Team Invasieve Exoten (NVWA) schrijven wij dit keer het voorwoord. De nieuwsbrief Kijk op Exoten wordt zeer gewaardeerd. Dat blijkt uit het nog steeds groeiend aantal abonnees en de reacties die wij mogen ontvangen na het uitbrengen van een nieuwe nieuwsbrief. Wij zijn daarom blij te kunnen melden dat wij ook in 2016-2017 weer vier nummers mogen uitbrengen.

In dit nummer weer een zeer gevarieerd aanbod van korte artikelen. Een paar willen wij er voor u uitlichten. Zo besteed FLORON dit keer aandacht aan nuances rond exoten. Er is een kleine groep uiterst hardnekkige en risicovolle lastpakken, maar veel hangt af van de habitat en sommige problemen lossen zich mettertijd "vanzelf" op. Van sommige exoten wordt culinair genoten en een enkeling staat inmiddels zelfs op de Rode Lijst!

Sportvisserij Nederland heeft in dit nummer een speciale bijdrage over karpers. De karper kent in Nederland een sterk door de mens beïnvloedde verspreiding, maar de soort is al zeer lang in ons land aanwezig. Volgens Sportvisserij Nederland is zelfs natuurlijke kolonisatie in een grijs verleden niet geheel uit te sluiten. Over vissen gesproken; wij brengen graag de nieuwe herkenningskaart 'Donderpadden en grondels', die mede mogelijk is gemaakt door het Team Invasieve Exoten, onder de aandacht. We hopen daarmee in een behoefte te voorzien van vele sportvissers en andere belangstellenden.

We sluiten graag af met de oproep om waarnemingen van exoten te blijven doorgeven via de bekende invoerportalen en ook uw reacties op de nieuwsbrief Kijk op Exoten aan ons te sturen, want dat stellen we zeer op prijs.

Jeroen van Delft & Kris Joosten (RAVON)

Inhoud

Japanse stekelhoorn	2	Vals essenvlieskelkje	8
Gaaf kantmos	3	Papagaaiachtigen	10
Exotische eekhoorns	4	Karpers	12
Kleine bijenkastkever	6	Een andere Kijk op Exoten	14
Amerikaanse brulkikker	7	Herkenningskaart bodemvissen	16

De Japanse stekelhoren: een toenemende plaagsoort

Adriaan Gmelig Meyling, Stichting ANEMOON

In de vorige Kijk op Exoten werd de Japanse oester in de schijnwerpers geplaatst van de beroemde uitspraak van de onlangs overleden Johan Cruijff: 'ieder nadeel heb zijn voordeel'. Voor wie de Japanse oester als een nadeel ziet, is de opkomst van de Japanse stekelhoren een voordeel.
Voor de schelpdierkwekers is de massale opkomst van Japanse stekelhorens echter een groot nadeel. Tja, na vele decennia achtereen transporteren en uitzetten van oesters en mossels vanuit de hele wereld, is het niet zo vreemd dat ook natuurlijke vijanden van oesters zouden worden binnengehaald. De Japanse stekelhoren (*Ocenebra inornata*) is voor het eerst waargenomen in 2007 en momenteel bezig met een duidelijke opmars, geholpen door gesleep met oesters en ander potentieel substraat voor slakken en eierkapsels van het ene naar het andere perceel. De aantallen en de verspreiding zijn enorm toegenomen ten opzichte van april 2013, toen de Japanse stekelhoren voor het eerst werd behandeld in Kijk op Exoten. De slak kwam toen alleen nog maar in enkele oesterputten van Yerseke en Gorishoek voor.

Inmiddels leeft de soort in grote gebieden ten oosten van de Zeelandbrug. Daarbij gaat het op meerdere plaatsen om grote aantallen. De kans is groot dat de dieren zich nog verder naar het westen zullen uitbreiden. De Japanse stekelhoren, of Japanse oesterboorder, zoals veel oesterkwekers de soort noemen, is inmiddels al een plaag voor de aquacultuur. Vooral jonge oesters worden aangeboord, waardoor de aanwas wordt beperkt.

Eikapsels van de Japanse stekelhoren die los zijn aangespoeld op een strandje van Tholen. (Foto: Bas van der Sanden)

Een Japanse stekelhoren op een met Japans bessenwier en wakame meegevoerde en aangespoelde schelp van Japanse oester. (Foto: Adriaan Gmelig Meyling)

En of dat nog niet erg genoeg is, worden de Japanse oesters ook nog geplaagd door het Oester-herpesvirus, dat overigens ongevaarlijk is voor de mens. Dit virus is in 2008 voor het eerst in Europa waargenomen. Het heeft zich waarschijnlijk versneld in Nederland kunnen vestigen via transport van zaaioesters vanuit besmette kusten (onder andere Bretagne) in 2010. Het is zowel aanwezig in oesters in de Oosterschelde als in de Waddenzee.

Toch hoeven we niet heel pessimistisch te zijn, want de natuur doet gewoon haar werk. In open ecosystemen zoals de Oosterschelde zien we vaak dat de populatiegroei van invasieve exoten na verloop van tijd stabiliseert dankzij predatoren en ziektes, waarna de populatiegroei vaak zelfs weer (wat) afneemt. In Frankrijk is het merendeel van de oesters, na aanvankelijk grote sterfte, al immuun voor het Oester-herpesvirus en ook in de Waddenzee zijn aanwijzingen dat immuniteit is opgetreden.
De Japanse stekelhoren is nog niet waargenomen in de Waddenzee en in de Westerschelde. Gelukkig heeft deze soort geen vrijzwemmend larvestadium, maar zetten de dieren bij voorkeur op Japanse oesters plastic-achtige eikapsels af, een soort coconnetjes, waarin de eieren zich ontwikkelen, tot het moment dat ze als piepkleine slakjes uitkomen. Soorten met dergelijke eikapsels breiden zich een stuk langzamer uit dan soorten met vrijzwemmende larven. Ook nieuwe gebieden worden niet zo gemakkelijk bereikt en gekoloniseerd. Schelpdierkwekers hebben inmiddels geleerd dat ze schelpdieren niet zomaar van het ene naar het andere gebied moeten transporteren, want ze zien in dat ze daarmee ongewild ook ziektes en predatoren verspreiden.

De sector heeft nu zelf maatregelen genomen door transport en uitzetten zoveel mogelijk te beperken. Maar afstanden in Nederland zijn klein en Japanse stekelhorens en hun eikapsels zijn ook op wieren aangetroffen. Wieren kunnen losraken en met stromingen worden meegevoerd en hoewel de kans klein is, kunnen ze zo ook in de Waddenzee of de Westerschelde terechtkomen. Om die reden blijven vrijwilligers van ANEMOON ook in deze gebieden de slakkensoort monitoren.

Exoten zijn per definitie door menselijk handelen in ons land gekomen en natuurlijk horen ze niet in het wild in Nederland. Dat geldt zowel voor de Japanse oester als voor de Japanse stekelhoren en ook voor de inmiddels op vergelijkbare wijze geïntroduceerde Amerikaanse oesterboorder (*Urosalpinx cinerea*). Deze laatste leeft vooral in de getijdenzone en is vooralsnog alleen bekend uit de omgeving van Gorishoek.

Bestrijden van mariene exoten is, zoals uit acties in het buitenland blijkt, geen echte optie. Al te rigoureuze bestrijding blijkt altijd desastreus voor het ecosysteem en de inheemse soorten en er blijven altijd wel individuen achter die zich weer kunnen voortplanten. Het reeds ingezette beleid richt zich op het vermijden van de verspreiding van gebiedsvreemde soorten, zoals onder meer bij de mosselkweek het geval is. Het is een goede zaak als Nederlandse schelpdierkwekers zich voortdurend blijven realiseren dat voorzichtigheid bij de invoer van materiaal van elders, vooral ook in hun eigen belang is.

Meer lezen
http://www.anemoon.org/flora-en-fauna/soorteninformatie/soorten/articletype/articleview/articleid/76

Gaaf kantmos breidt zich langzaam uit

Laurens Sparrius, BLWG

Het levermos gaaf kantmos (*Lophocolea semiteres*) werd in 1980 voor het eerst in Nederland gevonden in West-Brabant. Ruim 25 jaar later heeft de soort de zandgebieden in de provincie Noord-Brabant en de zuidelijk helft van de Utrechtse Heuvelrug en de Veluwe gekoloniseerd.

In de afgelopen zes jaar is de uitbreiding niet heel groot meer geweest. De meest opvallende recente uitbreiding is het verschijnen op enkele plaatsen op de Noord-Veluwe. In het noorden van het land lijkt de soort het minder goed te doen. Ondanks intensiever zoeken in de provincies Drenthe en Groningen is gaaf kantmos maar op een enkele plek gezien.

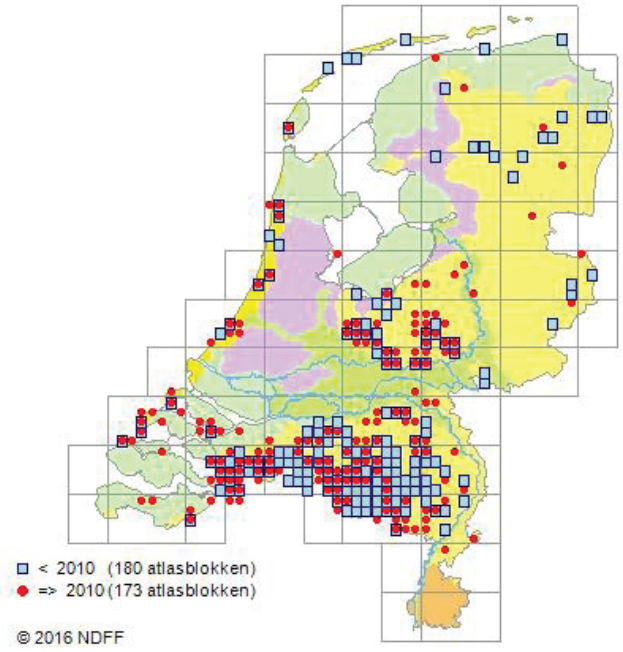

Verspreidingskaart gaaf kantmos. De rode stippen zijn recente meldingen. De blauwe vlakken geven aan waar de soort voor 2010 al voor kwam. (Bron: BLWG / NDFF)

Gaaf kantmos. (Foto: Jan Kersten)

Vier exotische eekhoorns met Europese aandacht

Hans Hollander, Bureau van de Zoogdiervereniging

Afgelopen jaren hebben we met enige regelmaat een exotische eekhoorn in deze nieuwsbrief behandeld. In 2015 is een overzicht gepubliceerd van de ontwikkelingen in deze groep in de laatste tien jaar. In deze Kijk op Exoten bespreken we de actuele situatie van de vier exotische eekhoorns die zijn opgenomen op de nieuwe Unielijst met 'exoten van EU-belang'.

Grijze eekhoorn. (Foto: Bernadette van Noort)

Eekhoorns en de EU-verordening invasieve exoten

In 2015 is de EU-verordening 1143/2014 in werking getreden. Deze verordening heeft als doen om de negatieve impact van invasieve exoten in de EU zoveel als mogelijk te beperken. Centraal in deze verordening staat de Unielijst; een lijst met 'invasieve exoten van EU-belang', waarvoor een verbod geldt op import en handel, bezit, transport, teelt, vermeerdering en vrijlaten. Lidstaten dienen de aanwezigheid van de soorten op deze lijst te monitoren en aanwezige populaties te bestrijden. Deze Unielijst is eind 2015 in meerderheid aangenomen door de lidstaten maar op dit moment (eind maart 2016) echter nog niet in werking getreden. Op deze Unielijst staan negen zoogdiersoorten, waarvan er twee niet in Nederland voorkomen: rode neusbeer en Indische mangoeste. Naast wasbeer, muntjak en beverrat, gaat het om vier exotische eekhoornsoorten: grijze eekhoorn, Siberische grondeekhoorn, Pallas' eekhoorn en Amerikaanse voseekhoorn. Het is niet uitgesloten dat de Unielijst de komende jaren wordt aangevuld met andere exoten. Op dit moment lijken daarvoor geen andere eekhoorns in beeld.

Aantal en locatie van de meldingen

In tabel 1 is een overzicht gegeven van (het aantal) gevalideerde meldingen van de vier soorten eekhoorns in Nederland. In de afgelopen 10 jaar. Het gaat daarbij om ruim 900 meldingen, verdeeld over twaalf soorten. Van de Pallas' eekhoorn en de Siberische grondeekhoorn komen verreweg de meeste meldingen binnen. Dat is natuurlijk niet zo verwonderlijk, aangezien dat de enige exotische soorten zijn waarvan we in Nederland zich voortplantende populaties in het wild hebben.

Grijze eekhoorn

Het aantal gevalideerde waarnemingen van deze soort in Nederland is gering. Het aantal meldingen is groter; zo waren er in 2014 negen meldingen en in 2015 drie. Bij al deze meldingen ontbreekt afdoende bewijs in de vorm van een eenduidige foto. Er worden bij eekhoorns echter veel vergissingen gemaakt. Meestal is sprake is van grijs- of donkergekleurde inheemse eekhoorns. In grote delen van Groot-Brittannië (GB) is de soort zeer algemeen en heeft de inheemse rode eekhoorn op veel plaatsen verdrongen. In parken kan de soort soms zeer opdringerig zijn bij mensen. Van een situatie als in GB is in ons land zeker geen sprake. Sterker nog, er zijn géén aanwijzingen dat er een gevestigde populatie is in Nederland. Naast verdringing van de inheemse rode eekhoorn zorgt de grijze eekhoorn voor schade aan beuk, eik, populier, hazelaar en maïs en is deze een vector van het West-Nijl-virus. Plaatsing op de EU-lijst heeft voor Nederland geen gevolgen.

Tabel 1.
Overzicht van gevalideerde waarnemingen van de vier eekhoornsoorten op de Europese conceptlijst van invasieve exoten in Nederland in de periode 2005-2015. (Bron: Zoogdiervereninging / NDFF)

	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15
Grijze eekhoorn	4	1	2	1		2	1		1		
Pallas' eekhoorn	6	6	8	26	68	26	76	204	17		
Siberische grondeekhoorn	52	28	39	18	34	19	15	47	25	91	50
Amerikaanse voseekhoorn							3				

Siberische grondeekhoorn

Van de Siberische grondeekhoorn zijn in Nederland twee populaties aanwezig. Een bij Tilburg (vanaf 1972) en de ander bij Weert. Het grotere aantal waarnemingen in 2014 heeft niet zozeer te maken met een flinke toename in aantallen of verspreiding, maar is veroorzaakt door het onderzoek dat de Zoogdiervereniging in 2014 aan de populatie in Tilburg heeft uitgevoerd. In hoeverre deze soort schadelijk is voor onze natuur in het algemeen en de inheemse rode eekhoorn in het bijzonder, is niet duidelijk. Onderzoek in diverse Europese landen heeft negatieve effecten nog niet aangetoond. Het is daarom opvallend dat deze soort überhaupt op de Europese lijst is opgenomen. Wat dat bij vaststelling voor de lijst voor de populaties in Tilburg en Weert en de grote populatie in het Zoniënwoud bij Brussel zal betekenen, is op dit moment nog volstrekt onduidelijk.

Siberische grondeekhoorn. (Foto: Erik Korsten)

Pallas' eekhoorn

Of er voor de Pallas' eekhoorn nog steeds sprake is van een zich voortplantende populatie, is maar de vraag. Sinds 2011 is de Zoogdiervereniging in opdracht van de overheid de enige populatie (die zich bij Weert bevindt), aan het wegvangen. Aan de meldingen in tabel 1 is goed te zien dat dit aardig lukt. Er zijn inmiddels bijna 250 dieren gevangen en de laatste waarneming was in mei 2015; daarvoor was de laatste vangst in april 2013. We vermoeden dat er nog hooguit enkele exemplaren aanwezig zijn. Met behulp van inventarisaties naar vraatsporen aan bast van bomen en struiken werd in 2015 getracht de laatste exemplaren in beeld te krijgen. Dat leverde echter geen dieren op. Het in 2015 gevangen dier werd door een bewoner waargenomen en gemeld. Mochten mensen in de omgeving van Weert een Pallas' eekhoorn waarnemen, dan is het erg belangrijk dat ze deze melden, zodat we die dieren kunnen wegvangen en zo kunnen voorkomen dat zich weer een populatie gaat vormen. In diverse andere landen is de inheemse rode eekhoorn verdrongen, nadat een populatie van Pallas' eekhoorn zich vestigde. De soort wordt in verband gebracht met de verspreiding van ziektes als pest, tyfus en Japanse gevlekte koorts. Ook bij deze soort vinden nog veel vergissingen plaats, waarbij meestal sprake is van grijs- of donkergekleurde inheemse eekhoorns.

Amerikaanse voseekhoorn

Deze soort is alleen in 2011 met zekerheid vastgesteld in Nederland. Het gaat om twee waarnemingen van vermoedelijk hetzelfde dier in Tiel en een doodvondst van een verkeersslachtoffer nabij Tiel. In 2013 was er een onzekere waarneming in Venlo en in 2015 waren er onzekere waarnemingen in Ede en Roermond. De Amerikaanse voseekhoorn kan bij vestiging de inheemse rode eekhoorn vermoedelijk verdringen, kan ziekten en parasieten overbrengen op deze soort en kan schade aanrichten in maïs en aan knoppen van bomen (boomkwekerijen). Plaatsing van de soort op de EU-lijst heeft voor Nederland geen gevolgen.

Oproep meldingen met foto

In het kader van het verspreidingsonderzoek zijn alle meldingen belangrijk. Meldingen van exotische eekhoorns kunnen worden doorgegeven via: Telmee.nl of Waarneming.nl

Het is belangrijk waarnemingen voor zover mogelijk te voorzien van een foto, zodat de aanwezigheid van de soort met zekerheid kan worden vastgesteld.

De kleine bijenkastkever - uitgeroeid in Europa maar waakzaamheid blijft geboden

Ed Colijn, EIS Kenniscentrum Insecten

De kleine bijenkastkever behoort tot de familie glanskevers (Nitidulidae). Zowel larven als kevers leven in bijenkasten en voeden zich daar met stuifmeel, honing en bijenbroed, met het vertrek of de dood van een bijenvolk als mogelijk gevolg. Ze hebben een enorm reproductiepotentieel. Onder gunstige omstandigheden kunnen de kevers een half jaar oud worden. Gedurende deze periode kunnen de vrouwtjes naar schatting 1000-2000 eieren produceren. Behalve voor honingbijen kunnen de kevers ook schadelijk zijn voor hommels.

Herkenning

Kleine bijenkastkevers (*Aethina tumida*) zijn zwartbruin tot zwart, 5-7 mm lang en relatief breed gebouwd. Vers uit de pop gekomen en nog niet uitgekleurde exemplaren, zijn lichtbruin. De dekschilden van de kever zijn korter dan het achterlijf, waardoor het uiteinde onbedekt blijft. De sprieten hebben een drieledige ronde eindknop.

Er komen in Nederland bijna honderd soorten glanskever voor, waarvan een deel lastig te onderscheiden is van de kleine bijenkastkever. Onder de glanskevers zijn echter vrijwel geen andere soorten die te vinden zijn in bijenkasten. Van één in Nederland voorkomende soort (de grote gele glanskever (*Cychramus luteus*) is bekend dat deze wel incidenteel te vinden is in bijenkasten. Deze soort is normaal gesproken te vinden op bloemen, waar de kevers zich voeden met stuifmeel, maar ze bivakkeert incidenteel ook in bijenkasten. De grote gele glanskever is voor zover bekend niet schadelijk voor bijenvolken.

Volwassen kleine bijenkastkevers zijn donkerder dan de grote gele glanskever, die oranje tot bruin zijn. Niet uitgekleurde exemplaren van de kleine bijenkastkever zijn echter lichter gekleurd, waardoor beide soorten verward zouden kunnen worden. De sprietknoppen van de kleine bijenkastkever zijn compacter, ongeveer even breed als lang, terwijl die van de grote gele glanskever duidelijk langer zijn dan breed. Ook bedekken de dekschilden bij laatstgenoemde vrijwel het gehele achterlijf, terwijl de achterlijfspunt bij de kleine bijenkastkever duidelijk geheel onbedekt blijft. Bij twijfel bij de determinatie kan contact worden opgenomen met EIS Kenniscentrum Insecten.

Aethina tumida (imago).
(Foto: James D. Ellis, University of Florida, Bugwood.org)

Verspreiding en problematiek

Het oorspronkelijke verspreidingsgebied van de kleine bijenkastkever ligt in zuidelijk Afrika, ten zuiden van de Sahara. Aan het eind van de 20e eeuw werd de soort voor het eerst buiten het natuurlijke areaal gevonden. Inmiddels is de kleine bijenkastkever bekend in grote delen van de Verenigde Staten inclusief Hawaï en in Egypte, Canada, Australië, Jamaica, Mexico en Cuba. Introductie van bijenkastkevers is mogelijk via de import van bijenvolken, koninginnen, onbehandelde honing of bijenwas, alternatieve gastsoorten als hommels, besmette grond of materiaal gebruikt bij het bijenhouden, of geïnfecteerd fruit.

In 2004 werd de kleine bijenkastkever voor het eerst in Europa gevonden. In Portugal werden twee larven aangetroffen in een vanuit Texas geïmporteerde zending van 122 koninginnen. Na constatering werden alle bijenkasten van de betreffende importeur vernietigd. Getuige het uitblijven van verdere meldingen uit Portugal, was deze bestrijding succesvol. In 2014 volgde een grote uitbraak van maar liefst 61 locaties in Calabrië en Sicilië (Italië). Ook deze uitbraak werd succesvol bestreden. In 2015 zijn geen besmette bedrijven meer gevonden en de soort geldt als uitgeroeid in Europa. Aandacht voor importen van de kleine bijenkastkever blijft echter geboden. De soort is tenslotte in staat aanzienlijke schade aan te richten aan bijenvolken en hommels.

Meldingsplicht

De kleine bijenkastkever is een aangifteplichtige dierziekte. Indien bijenhouders het vermoeden hebben dat deze soort in hun kasten zit, zijn ze verplicht dit te melden bij de NVWA via het landelijk meldpunt voor dierziekten (telefoonnummer 045-5463188 of www.nvwa.nl).
Indien mogelijk, wordt aangeraden ook direct een monster op te sturen naar het Nationaal Referentie Centrum, NVWA, Geertjesweg 15, Wageningen of naar Bijen@wur, Postbus 16, 6700 AA Wageningen.

Gebruik daarvoor bij voorkeur een goed afgesloten verpakking en verstuur geen levende kevers, larven of eieren! Dood ze eerst door ze een nacht in een diepvries of in alcohol (70% ethanol) te bewaren. Indien dit niet mogelijk is, kan geprobeerd worden een foto te maken om die samen met de exacte locatieaanduiding van de vindplaats door te geven.

Meer informatie over de kleine bijenkastkever is te vinden op het Nederlands Soortenregister.
http://www.nederlandsesoorten.nl/linnaeus_ng/app/views/species/nsr_taxon.php?id=177006

De Amerikaanse brulkikker in 2015

Jeroen van Delft, RAVON

De Amerikaanse brulkikker (Lithobates catesbeianus) zorgt op heel wat plaatsen op aarde voor veel problemen via predatie, concurrentie, de overdracht van ziekten op inheemse amfibieën en voor geluidsoverlast. Het is dan ook één van de 37 soorten op de nieuwe Unielijst met 'exoten van EU-belang', die op dit moment overigens nog niet formeel in werking is getreden. In beginsel zijn lidstaten verplicht populaties van die soorten te elimineren, als dit uitvoerbaar is. Een behoorlijk zware opgave; maar Nederland lijkt klaar!

Vanaf 2010 houdt RAVON met vrijwilligers, rattenvangers en terreinbeheerders én met de inzet van eDNA de soort nauwlettend in de gaten. Op enkele plekken in Noord-Brabant (Breda, Reusel, Bergeijk) dreigt de soort namelijk vanuit Vlaanderen ons land binnen te komen. Ook in 2015 zijn door de vrijwilligers tientallen bezoeken aan de Brabantse gebieden gebracht, waarbij niets verdachts is opgemerkt. Ook de 30 eDNA-monsters uit deze drie gebieden waren negatief. Aan de Vlaamse kant van de grens is de soort echter met zekerheid nog aanwezig (mond. med. Sander Devisscher, INBO), en de monitoring langs de grens wordt dan ook voortgezet (mond. med. Wiebe Lammers, NVWA).

In 2010 is door RAVON voor het eerst sinds 20 jaar voortplanting van de Amerikaanse brulkikker in Nederland

vastgesteld in twee vijvers in het Limburgse Baarlo. In een van de vijvers is de soort door RAVON bestreden, in de andere door Natuurbalans-Limes Divergens. Beide vijvers zijn ook in 2015 weer met eDNA onderzocht. De eerste is al vier jaar en de tweede al drie jaar brulkikkervrij en ook elders uit Baarlo is in 2015 geen enkele melding van Amerikaanse brulkikker gedaan én alle 13 eDNA-monsters die RAVON er heeft genomen, waren negatief. We gaan er vanuit dat hiermee het doek voor de brulkikker gevallen is en hebben de NVWA voorgesteld de intensieve monitoring in Baarlo te staken. Het lijkt zinvol om, als ultieme controle, in 2017 of 2018 nog eenmaal de potentieel meest geschikte wateren met eDNA te bemonsteren.

Als hulpmiddel voor de herkenning van Amerikaanse brulkikkers heeft RAVON een herkenningskaart gemaakt: www.ravon.nl/herkenningskaarten.

We vragen u waarnemingen per ommegaande te melden, liefst vergezeld van een foto of geluidsopname (GSM).

Een onzichtbare sluipmoordenaar

Menno Boomsluiter, Nederlandse Mycologische Vereniging

Wie goed heeft opgelet zal het niet zijn ontgaan dat in veel bossen op vochtige grond de laatste jaren jonge essenboompjes en zaailingen massaal afsterven.
Ook volwassen bomen zien er in toenemende mate wat flodderig uit met afgestorven takken en gaten in hun kroon. Het is het gevolg van de essentakziekte die behoorlijk huishoudt in ons land.
De schuldige is een minuscuul paddenstoeltje, het vals essenvlieskelkje (*Hymenoscyphus pseudoalbidus*). Deze vermoedelijk uit Azië afkomstige invasieve exoot heeft zich in korte tijd razendsnel heeft kunnen verspreiden over Europa.

(Foto: Sarang Open Access)

Herkenning

Vrijwel het gehele jaar door zijn, na een regenperiode, in bossen met essen talloze kleine paddenstoeltjes op de bladstelen van op de grond liggende essenbladeren te zien. De rondzwevende sporen tasten met vochtig weer gemakkelijk de zachte jonge takken aan van zaailingen en van uitlopende essen. Vaak sterven de takken en zaailingen van boven naar beneden af waarbij nieuwe takken worden gevormd onder de aantasting. Langs wegen geplante bomen hebben minder last, omdat het gevallen blad meer indroogt en de bomen vrij in de wind staan. Het zijn dus vooral de meer natuurlijke bossen die het meest te lijden hebben.

Verspreiding

Wie op een website als Verspreidingsatlas.nl kijkt, ziet dat de soort slechts twee keer gemeld is. Dit in tegenstelling tot zijn minder agressieve tweelingbroertje, het essenvlieskelkje (*Hymenoscyphus albidus*), waarvan op het kaartje opvallend veel vindplaatsen te vinden zijn in oostelijk Flevoland. Juist een bekende haard van het vals essenvlieskelkje en de plaats waar deze het eerst voor Nederland gemeld is. Het probleem voor paddenstoelenkenners is, dat de twee essenvlieskelkjes zo op elkaar lijken dat alleen een vergelijking van hun DNA volledige zekerheid biedt.

Vals essenvlieskelkje. (Foto: Menno Boomsluiter)

Het inheemse essenvlieskelkje leeft echter alleen op de bladsteeltjes van gevallen essenbladeren en tast geen zaailingen en bomen aan. Daarnaast bestaat het vermoeden, na onderzoek in Denemarken, dat het gewone essenvlieskelkje grotendeels, of wellicht geheel, verdrongen is door zijn agressieve tweelingbroertje.

Geef waarnemingen door

Toch is het mogelijk met redelijke zekerheid het vals esenvlieskelkje te herkennen als men op bladstelen van essen grote hoeveelheden kleine vlieskelkjes vindt te midden van veel afgestorven zaailingen en jonge bomen van essen. Voer zulke waarnemingen, vergezeld van foto's en opmerkingen, in op Waarneming.nl of Telmee.nl.

Ze kunnen dan mede op basis van de omgeving beoordeeld worden. De opmerking bij het kaartje van het vals essenvlieskelkje in de Verspreidingsatlas - dat het gaat om een zeer zeldzame soort - is helaas al lang achterhaald.

De soort komt gezien het afsterven van essenzaailingen en bomen momenteel algemeen door geheel Nederland voor. Het leidt geen twijfel dat in de komende jaren natuurlijke opstanden drastisch in kwaliteit achteruit zullen gaan. Niet alleen doordat geen of nauwelijks verjonging plaatsvindt maar ook omdat volwassen bomen gedeeltelijk of geheel zullen afsterven.

Vals essenvlieskelkje. (Foto: Menno Boomsluiter)

Rectificatie

In nummer 15 van Kijk op Exoten is per abuis de verkeerde wetenschappelijke naam bij het kamelen-mestspikkelschijfje gekomen. Het kamelenmest-spikkel schijfje heet ***Ascobolus amoenus*** en niet *Ascobolus immersus*. Deze laatste naam is gereserveerd voor het slijmspoorspikkelschijfje.

Kamelenmestspikkelschijfje. (Foto: Jerry)

Het voorkomen van minder bekende papegaaiachtigen in Nederland en elders in Europa

André van Kleunen, Sovon Vogelonderzoek Nederland

Veelvuldig is aandacht besteed aan halsbandparkiet, monniksparkiet en grote Alexanderparkiet; papegaaiachtigen die zich in Nederland in het wild hebben gevestigd. Naast deze drie soorten zijn er nog eens 34 soorten papegaaiachtigen vrij vliegend in het wild vastgesteld in Nederland, waarvan 23 recent (2011-2013), zie onderstaande figuur.

Voor de meeste van deze soorten geldt dat er momenteel geen sprake is van gevestigde populaties. Van drie soorten zijn in het verleden wel - zij het incidenteel - broedgevallen vastgesteld.

Valkparkiet (*Nymphicus hollandicus*)

In 1983 heeft de valkparkiet - een soort die inheems is in Australië - gebroed (broedsucces onbekend) in Krimpen aan den IJssel. In 1997 werden in Amsterdam maar liefst 75 valkparkieten op een slaapplaats met halsbandparkieten geteld. Toch lijkt het er vooralsnog niet op dat de soort zich vestigt en voortplant in het wild in Nederland. Er zijn geen recente broedgevallen bekend. Wel wordt de soort veelvuldig uit het wild gemeld, uit maar liefst 127 atlasblokken (5x5km) in 2011-2013. Er zijn evenmin vestigingen van populaties elders in Europa bekend.

Geelvleugelara. (Roy Slaterus)

In Nederland in het wild vastgestelde papegaaiachtigen en het aantal gerapporteerde exemplaren in 2011-2013; optelling van de maxima per atlasblok. (Bronnen: Sovon, Telmee.nl en Waarneming.nl)

Senegalpapegaai. (Foto: Roy Slaterus)

Senegalpapegaai (*Poicephalus senegalus*)
In 2011-2013 werd de Senegalpapegaai oftewel het bonte boertje – een soort die inheems is in West- Afrika - gerapporteerd uit Groningen, Amsterdam en Voorburg, steeds één exemplaar. In 2006 en 2007 heeft de soort succesvol gebroed in Voorburg, met maximaal twee paren. Hierdoor namen de aantallen daar toe tot acht exemplaren in 2008. Daarna namen de aantallen weer af door predatie en bleven broedgevallen uit, vermoedelijk door het ontbreken van vrouwelijke exemplaren. De soort is in ieder geval ook in het wild gemeld in Frankrijk, maar er zijn momenteel geen gevestigde populaties van deze soort elders in Europa.

Geelvleugelara (*Ara macao*)
Tussen 1983 en 1994 heeft de geelvleugelara - een soort die inheems is in delen van Centraal- en Zuid-Amerika - gebroed nabij Overveen. De toename in die periode van de aantallen tot maximaal tien vrij vliegende vogels, wijst erop dat er broedpogingen succesvol zijn geweest. In recente jaren is nog steeds één vrij vliegende vogel uit die omgeving gemeld, zonder dat er aanwijzingen zijn voor broeden. Er zijn geen gevestigde populaties elders in Europa bekend.

Gevestigde populaties minder bekende papegaaiachtigen elders in Europa
In verband met de kansen op vestiging van nieuwe papegaaiachtigen in Nederland is het interessant om te kijken van welke soorten elders in Europa populaties in het wild voorkomen. Sinds 1984 komt de geelkopamazone (*Amazona oratix*) - een soort inheems in Centraal-Amerika - voor in Stuttgart, Duitsland. Het totale aantal is toegenomen tot circa 50 exemplaren recent.

In Nederland is de soort vrijwel onbekend uit het vrije veld, met slechts één melding, in 2009 bij Berkheide, ZH. Een andere Amazonepapegaai, de blauwvoorhoofdamazone (*Amazona aestiva*), - inheems in delen van Zuid-Amerika - broedt op enkele locaties in Noord-Italië. Van deze soort zijn in Nederland twee gevallen bekend uit 1994 bij Bunnik en 2006 bij Voorburg (op een slaapplaats van halsbandparkieten). Voorts komen in Frankrijk - weliswaar vooral in het warmere zuiden - kleine populaties voor van zwartmaskeragapornissen (*Agapornis personatus*), perzikkopagapornissen (*Agapornis roseicollis)* en Fischers Agapornissen (*Agapornis fischeri*), soorten inheems in delen van Afrika. Ook deze soorten zijn uit het wild gemeld in Nederland, waarvan de perzikkopagapornis de op twee na meest gemelde papegaaiachtige is.

Het voorgaande overzicht laat zien dat er een groot aantal papegaaiachtigen, al dan niet tijdelijk, in het wild voorkomt in Nederland. Dat houdt ongetwijfeld verband met de populariteit van papegaaiachtigen als kooi-/volièrevogel. Naast de halsbandparkieten, monniksparkieten en grote Alexanderparkieten zijn er momenteel geen aanwijzingen dat zich uit deze in het wild voorkomende parkieten, broedpopulaties aan het vestigen zijn. Hoewel Nederland voor sommige tropische soorten klimatologisch mogelijk ongeschikt is, is het evenwel niet uit te sluiten dat sommige soorten zich wel zouden kunnen vestigen.

Het is daarom zeker de moeite waard om waarnemingen van in het wild voorkomende papegaaiachtigen door te geven via Telmee.nl of Waarneming.nl en broedgevallen aan Sovon, link:
https://www.sovon.nl/nl/content/losse-meldingen-broedvogels

Meer weten?
https://www.sovon.nl/nl/publicaties/de-verspreiding-van-halsbandparkiet-en-andere-het-wild-voorkomende-papegaaiachtigen

Herkomst karper in Nederland

Jaap Quak, Sportvisserij Nederland

Waar komen die karpers nu vandaan? Jaap Quak, auteur van de Karpernota van Sportvisserij Nederland, neemt je mee terug in de tijd om het antwoord op deze vraag te vinden.

Karper. (Foto: Danny Bok)

Gedurende de laatste ijstijd vormde de Kaspische Zee met de aanvoerende rivieren en stroomgebieden voor de karper een toevluchtsoord. Van hieruit heeft de soort haar leefgebied uitgebreid. Deze verspreiding kan alleen worden begrepen als we kijken naar de processen die zich afspeelden aan het einde van de laatste IJstijd en de biologische eigenschappen van de soort. De wilde karper en zijn levensstrategie kunnen worden getypeerd als rheofiel en phytofiel: stroomminnend en plantenminnend. Eigenschappen die evolueerden als aanpassing aan de sterk veranderlijke omstandigheden in het gebied rond de Kaspische zee.

Plantenrijke en voedselrijke vloedvlaktes waren favoriet habitat. Voor de karper ontstonden migratiemogelijkheden richting Zwarte Zee respectievelijk het Donaugebied, door het 'overlopen' van de Kaspische Zee als gevolg van smeltwater. Na de kolonisatie van de Donau, kan niet worden uitgesloten dat de wilde karper op natuurlijke wijze, dan wel geholpen door de lokale bevolking, ook het nabijgelegen Rijnstroomgebied en daarmee de Nederlandse rivieren heeft bereikt. De oorspronkelijke Rijn kende net als de Donau een uitgebreid systeem van tijdelijk overstroomde vloedvlaktes waar de karpers mogelijk gebruik van maakten als paai- en opgroeigebieden. Zekerheid over de periode waarin de stap van Donau naar Rijn plaatsvond, is er niet. De periode van de 10de - 11de eeuw lijkt het meest waarschijnlijk. Zo is er tussen 800 – 1300 ook sprake van een klimaatoptimum (in Nederland

Karper. (Foto: blikonderwater.nl)

vond er toen o.a. wijnbouw plaats). Dit geschikte klimaat heeft de karper mogelijk een extra zet in de rug gegeven wat betreft uitbreiding van het leefgebied. In 1158 beschrijft de Duitse non Hildegard von Bingen (nabij de Lorelei) de Rijnkarper in haar boek Physica- de eerste schriftelijke bron. Parallel aan deze mogelijk natuurlijke verspreiding, heeft de mens een actieve rol gespeeld in de verspreiding van de karper.

De start van deze domesticatie is te vinden bij de Romeinen. In het bijzonder de adel en de geestelijkheid hebben de domesticatie verder gestalte gegeven vanuit de behoefte de karper voor eigen consumptie te kweken, ook in Nederland. De documentatie over het historisch voorkomen van de soort in Nederland over de afgelopen 800 jaar is tamelijk uitgebreid. Deze documentatie wordt ondersteund door bijvoorbeeld schilderijen uit voorgaande eeuwen, waarop de karper frequent is afgebeeld. Het valt niet uit te sluiten dat er in Nederland nog relictpopulaties voorkomen van de wilde karper, vooral in brakke binnenwateren. Zowel de temperatuur als de aanwezigheid van snoek, zijn mogelijk beperkend en regulerend geweest voor het voorkomen van karper in tijd en ruimte.

De verspreiding van de karper in Nederland (West-Europa) is daarom niet te vergelijken met de recente introducties van de soort, vaak gevolgd door invasieve verspreiding, zoals in de VS en Australië. Onder condities van een landklimaat kan er, zonder predator, wel sprake zijn van explosieve aanwas.

Niet uit te sluiten is dat de abundantie van de soort is afgenomen tijdens tamelijk langdurige koude perioden, waarbij er over een langere reeks van jaren geen of zeer geringe aanwas was (bijvoorbeeld de periode van de zogenoemde kleine ijstijd van 1430 -1850, vooral 2de helft 17de eeuw, maar ook rond 1850). Het kweken en uitzetten van karper voor beroeps- en sportvisserij heeft eind 19de eeuw zijn intrede gedaan. In deze periode nam als gevolg van opkomende waterverontreinigen, inpolderingen en ingrepen in de waterhuishouding, het natuurlijke visareaal af. Het kweken en uitzetten van vis (zalm, karper, snoek, aal) moest hiervoor gaan compenseren. De herkomst van de karper in Nederland zal waarschijnlijk wel nooit meer met 100% zekerheid zijn vast te stellen. De natuur en de mens hebben daarbij vanaf de Middeleeuwen waarschijnlijk ieder hun rol gehad.

Het hele verhaal lees je hier:
http://www.sportvisserijnederland.nl/files/karper-in-nederland-dl-1_8427.pdf

Karpervissers beleven veel plezier aan de aanwezigheid van de karper in Nederland. (Foto: Pieter Beelen)

Een andere Kijk op Exoten

Ruud Beringen & Leonie Tijsma, FLORON

Van alle exoten geeft slechts een klein deel overlast of leidt tot verlies aan biodiversiteit. De meeste in Nederland ingevoerde planten leiden een onopvallend bestaan. Bij soorten als beklierde basterdwederik of tengere rus realiseert niemand zich dat het exoten zijn. Slechts een klein deel floreert dusdanig dat er van een plaag gesproken kan worden. Deze kleine groep invasieve exoten versterkt de indruk dat alle exoten lastig zijn. Enkele exoten zijn zo algemeen geworden, dat ze niet meer uit te roeien zijn. We zullen er dus mee moeten leven. Een reden om te bezien of er ook positieve eigenschappen bij exoten te ontdekken zijn. De voorbeelden uit dit artikel dragen hopelijk bij aan een meer genuanceerde kijk op exoten.

Reuzenbalsemien. (Foto: Piet Bremer - Verspreidingsatlas.nl)

Bospest

De **Amerikaanse vogelkers** is één van de eerste soorten die vanuit Noord-Amerika in Europa is ingevoerd. De soort is in Nederland nooit een probleem geweest, totdat ze in de eerste helft van de 20e eeuw veel werd aangeplant als begeleidende boomsoort bij de aanleg van dennenopstanden. In deze jonge bosaanplanten op de zandgronden ontpopte de Amerikaanse vogelkers zich tot een lastig onkruid. In de jaren ’50 kwamen bosbeheerders tot de conclusie dat de Amerikaanse vogelkers, inmiddels bospest genoemd, bestreden moest worden. Sindsdien is er veel onderzoek gedaan naar de ecologie van de Amerikaanse vogelkers en is gebleken dat de soort alleen invasief is in pioniersstadia van bos op zandgrond. In oudere bossen met een natuurlijke samenstelling weet de soort nauwelijks binnen te dringen. In het oorsprongsgebied in Noord-Amerika levert de boom waardevol hout. In Duitsland wordt de soort tegenwoordig ook aangeplant voor de houtproductie. Met deze kennis en ervaring heroverwegen steeds meer bosbeheerders de noodzaak van de bestrijding in bossen. Voor de instandhouding van open heide en duinlandschappen blijft de Amerikaanse vogelkers echter nog wel een probleem.

Waterplanten

Is het massaal voorkomen van Amerikaanse vogelkers in bossen veelal het gevolg van menselijk handelen, ook bij de overlast van sommige exotische waterplanten gaat de mens waarschijnlijk niet geheel vrijuit. Voedselrijke wateren kunnen door soorten als **grote waterteunisbloem** en **grote waternavel** met hun drijvende matten volledig worden overgroeid. Je kunt je afvragen of deze exoten in dezelfde mate overlast hadden gegeven als onze wateren niet zo vervuild waren geweest. In wateren met een geringe nutriëntenbelasting geven deze soorten minder of geen overlast. Het vermogen van sommige exotische waterplanten om nutriënten uit het water op te nemen kan zelfs positief werken. Het verschijnen van **waterwaaier** (*Cabomba caroliniana*) heeft plaatselijk geleid tot een aanzienlijke verbetering van het doorzicht, waarvan vissen en macrofauna profiteren.

Nectar

Reuzenbalsemien verspreidt zich op steeds meer plaatsen op invasieve wijze. Met name langs oevers kunnen deze rozebloemige planten domineren. Mede dankzij de reuzenbalsemien is de Biesbosch interessant voor bijenhouders. De Biesbosche balsemienhoning (zie foto) wordt verkocht als streekproduct en valt bij velen goed in de smaak. Als er in een gebied weinig andere inheemse nectar- en pollenleveranciers zijn, waarvan de bloeitijd samenvalt met die van reuzenbalsemien, kan het verschijnen van deze soort een positief effect hebben op de populaties van wilde bijensoorten en hun predatoren. De toename van de hoornaar in de Biesbosch wordt wel toegeschreven aan de toename van reuzenbalsemien. Een andere exoot, *Robinia pseudoacacia*, produceert ook een gewilde honing. Voor een land als Hongarije is acaciahoning zelfs een belangrijk exportproduct.

Ecosysteemdiensten

Net als inheemse soorten blijken ook exoten regulerende- en productie-ecosysteemdiensten te kunnen verschaffen in de vorm van houtproductie, waterzuivering en voedsel. In Nederland zijn exoten als **Douglasspar** en **populier** na **grove den** de belangrijke houtsoorten. Wat betreft het voedselaspect spelen exoten de laatste tijd een steeds belangrijker rol. Onder motto's als "*If you can't beat them, eat them*" of "*Naturschutz mit Messer & Gabel*" wordt in verschillende landen de bestrijding van exoten als **Japanse duizendknoop, koraalduivel, koningskrab, beverrat, graskarper** en vele andere gecombineerd met culinaire genoegens.

Gewenning

Er wordt wel eens vergeten dat er ook inheemse soorten zijn die andere soorten verdringen. Denk bijvoorbeeld aan de eindeloze vlakten **pijpenstrootje** op vergraste heiden. **Riet** kan hele oeverzones domineren; massavegetaties van **adelaarsvaren** in bossen belemmeren de bosverjonging en het verschijnen van **klimop** in bossen leidt meestal tot een aanzienlijk minder soortenrijke kruidlaag. Omdat dit inheemse soorten zijn, waaraan iedereen gewend is, wordt hun dominante gedrag meestal niet als problematisch ervaren. **Krabbenscheer** wordt in Nederland als een karakteristieke soort van verlandende wateren gezien, maar in Noorwegen, waar deze soort recent verschenen is en men blijkbaar nog niet aan deze soort 'gewend' is, staat deze soort met de aantekening 'hoog risico' op de Zwarte Lijst, vanwege zijn vermogen andere soorten te verdringen.

Verstekelingen

Een belangrijke reden om voorzichtig te zijn met het over de hele wereld transporteren van planten en dieren is de introductie van pathogenen die met de exoot mee kunnen komen. De import van zulke verstekelingen heeft vaak catastrofalere gevolgen gehad dan de exoot zelf. De geschiedenis kent talrijke voorbeelden. Met de komst van de **zwarte rat** in de vroege Middeleeuwen verscheen ook de pest in Europa. De **iepziekte** is vanuit Oost-Azië met besmet iepenhout of plantgoed geïmporteerd en heeft eerst in Europa en later in Noord-Amerika die iepenstand gedecimeerd. Al eerder waren de inheemse Noord-Amerikaanse kastanjes op grote schaal afgestorven door aantasting met een met Japans plantgoed meegekomen schimmel.

Toekomst

Tenslotte bestaat er de mogelijkheid dat exoten hun invasieve eigenschappen na verloop van tijd verliezen en zich inpassen in de levensgemeenschappen van hun niet-oorspronkelijke areaal. Zoiets lijkt er aan de hand te zijn met **brede waterpest**. Na een explosieve uitbreiding bereikte deze soort rond 1900 zijn grootste uitbreiding. De soort kwam toen zo massaal voor, dat zelfs de binnenscheepvaart er door gehinderd werd. Waarschijnlijk onder invloed van de toegenomen waterverontreiniging is de soort daarna, zowel in Nederland als in andere Europese landen, geleidelijk steeds minder algemeen geworden. Deze achteruitgang gaat nog steeds door en momenteel staat brede waterpest zelfs op de Rode lijst en wordt beschouwd als een indicator van een goede waterkwaliteit.

Nieuwe herkenningskaart bodemvissen

Martijn Schiphouwer, RAVON

Met de komst van de vele exotische grondelsoorten in Nederland is het opletten bij de determinatie van "bodemvissen". Vaak worden soorten door elkaar gehaald, vooral bij zichtwaarnemingen tijdens nachtelijke inventarisaties met de zaklamp, of tijdens het snorkelen.

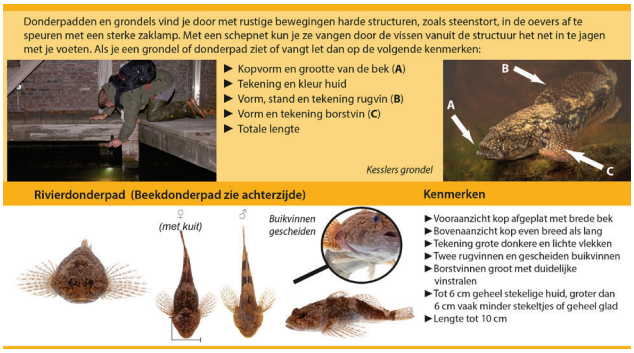

Om die reden heeft RAVON in het kader van het Signaleringsproject Exoten een herkenningskaart gemaakt, die hulp biedt bij de determinatie, ook van bovenaf. De kaart is voor iedereen te downloaden via www.ravon.nl/herkenningskaarten. Een gedrukte versie wordt onder RAVON-vrijwilligers verspreid. We vragen u waarnemingen te melden via één van de invoerportalen zoals vermeld hieronder.

Exoten melden

Het is van groot belang waarnemingen van exoten te melden, zodat er in onderzoek, beleid en beheer rekening mee gehouden kan worden. Gebruik hiervoor zoveel mogelijk de invoerportals Waarneming.nl, Telmee.nl en MijnVismaat.nl.

De portals van Waarneming.nl en Telmee.nl werken nauw samen en zorgen ervoor dat uw waarnemingen terecht komen in de Nationale Databank Flora en Fauna (NDFF).

Mijn VISmaat

Waarneming.nl

TELMEE.NL

Colofon

Eindredactie
Jeroen van Delft, Stichting RAVON

Lay-out & Vormgeving
Kris Joosten, Stichting RAVON

Nieuwsbrief digitaal ontvangen?
Meld u hiervoor aan via www.ravon.nl/nieuwsbriefexoten

Stichting RAVON
Postbus 1413
6501 BK Nijmegen
024-7410600
kantoor@ravon.nl

De volgende nieuwsbrief Kijk op Exoten zal in juli 2016 verschijnen.

VOFF KNNV vereniging voor veldbiologie Sportvisserij Nederland